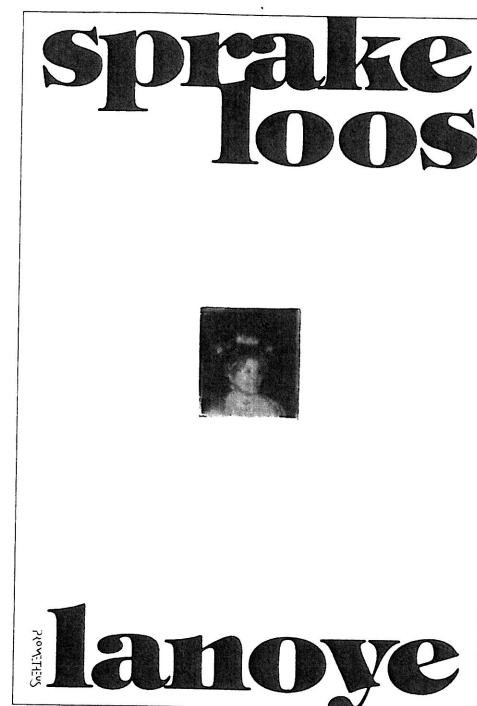

Analyse

Sprakeloos

Prometheus, 2009. 359 blz. ISBN 9789044615494 € 19,95

door Cor Gerritsma

Het verhaal

Sprakeloos is, zo staat in een soort proloog, 'het relaas van een beroerte (...) en van de tergende aftakeling die zich daarna twee jaar lang voltrok aan een vijfvoudig moederdier en amateuractrice eerste klas'.

In het eerste deel legt de ik-figuur (de jongste van vijf kinderen) uit waarom het een paar jaar geduurd heeft voor hij deze roman over de aftakeling en dood van zijn moeder (Josée Lanoye-Verbeke) kon schrijven. Als belangrijkste excuus voert hij aan dat zijn vader (slager Roger Lanoye) vrij plotseling overleed; zijn dood was nodig om echt te kunnen beginnen met schrijven.

Het omvangrijke tweede deel bevat het eigenlijke verhaal; het is het relaas van de laatste levensjaren van de moeder, die na een beroerte haar spraakvermogen verloor, in een instelling werd opgenomen, steeds verder aftakelde en na een aantal nieuwe beroertes in een subcoma terechtkwam, waaruit ze niet meer ontwaakte. Het verhaal over haar lijden en sterven wordt regelmatig onderbroken door terugblikken van de ik-verteller op zijn ouders, zijn jeugd en allerlei gebeurtenissen en personages.

In het korte laatste deel gaat hij onder andere in op de crematie van zijn moeder en het uitstrooien van haar as op het kerkhof van Sint-Niklaas.

Thematiek

Sprakeloos is in de eerste plaats een verhaal over de aftakeling en dood van een moeder. De verteller probeert haar weer tot leven te wekken: 'Zoals zij langzaam voor zijn [Rogers] ogen was kapotgegaan, afgebroken, uiteengerafeld, stukje bij beetje verloren gegleden, hem woord voor woord ontvallen – zo moest ik haar heropbouwen, zin voor zin, bladzijde voor bladzijde' (p. 59). Daarmee wil hij haar eer bewijzen, maar het maakt

het tegelijkertijd voor hemzelf erg moeilijk om haar dood te accepteren en haar los te laten.

Een tweede thema is het schrijverschap. Tegenover de vaak gehuldigde opvatting 'minder is meer' of 'geen woord te veel' stelt de ik-figuur het 'minder is minder'-adagium. Hij vindt dat een schrijver mag uitweiden en afdwalen in zijn verhaal, in tegenstelling tot schrijvers als Willem Elsschot en A. Alberts, die zeer zuinig met woorden waren. Door zich over zijn 'poetica' (literaturopvatting) uit te laten, tilt de ik-figuur de roman uit boven het niveau van het verhaal of – anders gezegd – brengt hij het op metaniveau: het wordt een verhaal over een verhaal (zie de titel van het tweede deel: 'het verhaal van het verhaal'). Voor de geschiedenis van de aftakeling en dood van de moeder zijn in feite maar weinig woorden nodig: 'beroerte, intensive care, afasie, rolstoel, dood, crematie' (Arjan Peters, *de Volkskrant*, 27 oktober 2009). Maar juist door de terugblikken, herinneringen, uitweidingen en beschrijvingen krijgt het verhaal allure ('meer is meer'). Voor Lanoye was het schrijven van dit boek niet alleen een verwerkingsproces, maar ook een verzet tegen het 'karige schrijven', tegen het ongebruikt laten van de woordenschat. Hij verzet zich bovendien tegen de gedachte dat literatuur iets blijvends oplevert: uiteindelijk is ook het verhaal (de tekst) net zo vergankelijk als het leven zelf.

In de roman draait het ook nog om een derde thema: het spanningsveld tussen fictie (fantasie) en werkelijkheid. De ik-figuur gebruikt allerlei genre-aanduidingen voor zijn verhaal. In de eerste zin noemt hij het een 'relaas'. Iets verderop heeft hij het over een geschrift waarin de 'waarheid' aangevuld is met fantasie en over 'een roman die volgens velen geen roman zal mogen heten' (p. 10). Elders noemt hij zijn verhaal een 'sage' (p. 22). Een 'klassieke biografie' (p. 27) is het in elk geval niet, ook geen 'bellettrie' (p. 31). Op pagina 30 omschrijft hij de roman als volgt: 'een nobele leugen, een splinter van het prisma

dat haar leven was': een mix dus van fictie en werkelijkheid. Maatschappijkritiek is een (leid)motief dat een aantal keren terugkeert in de roman. Verschillende keren geeft de verteller ongezoeten zijn mening over bepaalde zaken, bijvoorbeeld het reilen en zeilen in zijn eigen land, België: 'Heel dit land acteert, dit schijtgat van Europa (...); het is een kolonie vol komedianten (...); het lijdt aan overacting in de politiek en in het wielerleven' (p. 53). Ook de gezondheidszorg moet het ontgelden: 'Langdurig zieken brengen meer op dan een melkkoe'; artsen 'helpen de onmachtigen en de dementen hun vernederingen van alledag te doorstaan, van voeding tot ontlasting' (p. 342).

Naast maatschappijkritiek is afasie een belangrijk motief. De blokkering van het spraakcentrum leidt tot vervreemding en isolement. De taal van de aftakelende Josée verwordt tot een 'Niets-taal, wartaal, wantaal, neptaal, geen-taal, noptaal, non-taal, a-taal, mis-taal, nultaal, niet-taal, tegentaal, contrataal, antitaal, on-taal, rottaal' (p. 257).

Verder spelen motieven als het opstijgen van heliumballonnen (symbool voor het losraken van het aardse), toneel spelen, de moeder-zoonrelatie, het 'uit de kast komen' als homoseksueel en foto's een rol in het verhaal.

Titel en motto's

De titel komt een aantal keren in de roman voor en verwijst natuurlijk naar de afasie van de moeder. Zij was goed van de tongriem gesneden en speelde graag toneel. Des te wranger dat juist zij 'sprakeloos' moest worden, zij die de ik-figuur zijn 'moederaal' leerde. Aan het eind van het verhaal besluit de ik-verteller zich tegen de sprakeloosheid te verzetten, voortaan de stilte te bestrijden met zijn stem, de leegte te bevechten met zijn taal, dus: niet te zwijgen als schrijver: 'Nooit meer zwijgen, altijd schrijven, nooit meer sprakeloos. Begin' (p. 360). Aan het verhaal gaan twee motto's vooraf. Het eerste is een Franstalig fragment uit het lied 'Je ne regrette rien' van de Franse chansonnière Edith Piaf (1915-1963): 'ni le bien qu'on m'a fait, ni le mal / tout ça m'est bien égal'. Het tweede is ontleend aan 'Rapture', een lied uit 2000 van Antony and the Johnsons, een muziekgroep uit New York: 'falling falling / down in silence to the ground'. Beide citaten verwijzen naar de eigenzinnige moeder van de verteller, voor wie het eigenlijk niet uitmaakte of anderen haar goed of slecht behandelden ('ni le bien / ni le mal') en die zwijgend (sprakeloos) aan haar einde kwam.

Structuur en techniek

De roman bestaat uit een 'proloog' van anderhalve bladzijde en drie delen met titels. De persoonlijke voornaamwoorden in die titels verwijzen respectievelijk naar de vader (Roger Lanoye), de moeder (Josée Verbeke) en de zoon, tevens ik-verteller (alter ego van Tom Lanoye). Die verteller richt zich herhaaldelijk rechtstreeks tot de lezer ('u'). Op pagina 164 duikt voor het eerst de naam Johnny op, een soort alter ego van de verteller dat hij gebruikt als hij zichzelf moed inspreekt of aanspoort tot iets. Die naam wordt ook in verband gebracht met *De Jap-*

pen vallen aan (p. 168), een Belgisch-Frans stripverhaal over de heldhaftige Buck Danny, die in 1941 deelnam aan de Slag in de Koraalzee. In enkele lange passages laat de verteller zijn moeder zelf aan het woord (p. 243 e.v., 245 e.v., 247 e.v. en 258 e.v.); die fragmenten staan dan ook tussen aanhalingstekens. De roman heeft een sterk fragmentarische bouw. Er zijn tientallen, sterk in lengte variërende fragmenten die gescheiden zijn door witregels. In een aantal gevallen bestaat de scheiding uit grotere stukken wit waardoor 'fragmentclusters' ontstaan; in het eerste deel zijn het er zes, in het tweede deel vierentwintig. De verteller maakt voortdurend omtrekkende bewegingen: talloze malen onderbreekt hij het verhaal over zijn moeder om uit te weiden over iets of iemand of om herinneringen op te halen. Op pagina 31 noemt hij zijn verhaal 'een opsomming van scènes en taferelen, ontdaan van tierelantijnen en preten-ties, zonder meer: "het leven zoals het leven is", onvolkomen, verbrokken en chaotisch'. Later, op pagina 188, heeft hij het over 'Een French cancan van associaties, een kladderadatsch van scènes en beelden'.

De gebeurtenissen spelen zich voornamelijk af in Sint-Niklaas en omgeving. De slagerij van Lanoye stond in het centrum, op een kruispunt met op de andere hoeken een bakkerij, een café en een dierenspeciaalzaak. Boven woonde lange tijd de huisbazon, Dikke Liza; de laatste twintig jaar van hun leven, na hun pensionering midden jaren tachtig, woonden Josée en Roger zelf in het flatje.

Het eerste deel is gesitueerd in 2008/2009 (het 'heden'); de overige delen gaan over het jaar 2006 en verschillende decennia daarvóór (het 'verleden'). Het tijdsverloop is niet chronologisch; de verteller springt voortdurend van het heden naar het verleden en omgekeerd. De talloze flashbacks en herinneringen gaan terug tot de vroege jeugd van de ik-figuur (ongeveer zijn derde jaar). Allerlei kleurrijke personages, grappige scènes en hilarische fragmenten (zie bijvoorbeeld pagina 210-211) die daarin voorkomen, zorgen voor de vrolijke noot: een welkom tegenwicht voor het hoofdverhaal over aftakeling en dood.

Personages

Stukje bij beetje schetst de verteller een vrij uitvoerig beeld van zijn moeder, Josée Verbeke; op het omslag prijkt een fotootje van haar in toneelkleding (voor en achter in de roman zijn over dubbele pagina's nog twee familiefoto's afgedrukt). Josée stamde uit een oud geslacht van architecten, aannemers en metselaars en was de jongste van een gezin met twaalf kinderen. Ze mocht als enige gaan studeren, was enige tijd directiesecretaresse in een jutefabriek in Lokeren en werd uiteindelijk – na haar huwelijk met beenhouwer/slager Roger Lanoye – slagersvrouw. Ze was verzot op toneelspelen (acteerde bij een amateurtoneelgezelschap, maar speelde ook thuis vaak toneel!) en was bepaald niet op haar mondje gevallen. Opvallende karaktertrekken waren dominantie, eigenzinnigheid en perfectionisme. Haar behoefte aan reinheid grensde aan een fobie voor besmettelijke ziektes. Ze was zeer gehecht aan hun zelfgebouwde vakantiehuisje (de 'bungalow') met tuin, vlakbij Sint-Niklaas. Van haar vijf kinderen (vier zoons en een dochter)

auteurskatern

was de rebelse levensgenieter Guy de middelste, de sportiefste, de knapste en de lastigste. Zijn dood greep haar zeer aan (zie bijvoorbeeld de tweede helft van p. 266); ze slaagde er pas met hulp van een spiritistisch medium (Ludwina of Winnie) in haar intense verdriet te verwerken. Hoewel ze een rationalist was, had ze toch ook een sterke hang naar het 'hogere'.

Haar echtgenoot Roger was een geduldige, zachtvaardige en vredelievende man die zijn vrouw zeer vereerde en af en toe de pias uithing (hij was altijd 'de kwajongen van veertien' gebleven, p. 50).

In de roman komen nog tal van andere figuren voor, familieleden van Josée en Roger (zoals de zus van Josée, Maria De Kunstzinnige, die na de zelfmoord van haar zoon André dement werd, en de roemruchte stamvader Noë Lanoye), figuren uit hun directe omgeving (zoals de gierige, moddervette, stinkende en voortdurend foeterende huisbazin Dikke Liza en de constant ruziënde burens De Moeder en De Dochter) en 'dorpsfiguren' als Nieke Spinnenkop en Sidonie Met De Hazenlip. Opvallend zijn de vele 'kwalificerende' bijnamen die de verteller gebruikt; zijn moeder noemt hij onder andere de Veelzijdige, Veelbewogene, Barmhartige, Veeleisende en Achterdochtige.

Taal en stijl

De roman is geschreven in een sprankelende, barokke taal die sterk Vlaams gekleurd is. Lanoye is een taalvirtuoos, die speelt met de taal ('Delete. De Lethe', p. 61), ernst en spot afwisselt, vlotte dialogen schrijft (zie bijvoorbeeld pagina 333-336) en moeiteloos stijlen vermengt. Sprankelend en beeldend is een passage als deze: 'Hij pookte hier, hij ratelde daar, hij blies ginds, en al zijn bewegingen samen – bovenaan bijgieten, onderaan uithalen, in het midden schudden en steken en ratelen en ziften en blazen – vormden een ochtendlijk gebed zonder woorden, een percussierijke Zingzang Voor De Almachtige Steenkolenkachel, waarmee de nieuwe dag voor geopend werd verklaard' (p. 226).

De beeldspraak is vaak verrassend en origineel. Een paar voorbeelden: 'heliumballonnen, gevangen in een visnet met te grote mazen, zoals een vette vrouwenbil geperst kan zitten in een pikante kous' (p. 18); 'het vlees rond de tepelhof licht opgezet en wit als het hoedje van een vers geplukte champignon' (p. 38); 'zo dood als een pier maar gelukzalig glimlachend als een bakvis na haar eerste bevrediging' (p. 76); 'uit een berg wit schuim oprijzend als uit het gaas van een te grote tutu' (p. 138) (cursiveringen toegevoegd).

Reacties

De meningen over *Sprakeloos* waren verdeeld. Verschillende critici hadden moeite met het eerste deel van de roman. Frank Hellemans (*Knack*, 30 september 2009) schreef: 'Lanoye laat het in dit boek te breed hangen en stelt het geduld van de lezer veel te lang op de proef, tot hij eindelijk to the point komt en het relaas van zijn jeugd en ouders serveert'. Ook volgens Arie Storm (*Het Parool*, 30 september 2009) is het eerste gedeelte 'niet het sterkste deel van *Sprakeloos*, ook omdat de zwakkere kant van het schrijven van Lanoye er zo duidelijk in naar voren komt: de meligheid, de woordspelingen, kortom zijn verma-

ledigde gevoel voor taal'. Arjen Fortuin (*NRC Handelsblad*, 13 oktober 2009) typeerde de roman als een 'requiem voor een ouder (...) dat heel traag op gang komt.'

Eva Berghmans (*De Standaard*, 2 oktober 2009) had bewondering voor de roman ('een indringend en onvergetelijk boek', waarmee Lanoye zich definitief een plaats verworven heeft in 'de galerij der groten'), maar nam het de schrijver kwalijk dat hij 'regel nummer één bij het autobiografisch schrijven' aan zijn laars heeft gelapt, namelijk: 'verwerk voor je vertelt'. 'Niks heeft hij verteerd, deze taalorgie kolkt van woede, onmacht en pijn.' Dries Muus (*Vrij Nederland*, 10 oktober 2009) vond het verhaal veel te uitvoerig en 'onaf': 'Er is iets fout gegaan in het productieproces, laten we het daar maar op houden. Lanoyes uitgever heeft het verkeerde bestand van *Sprakeloos* naar de drukker gestuurd, en die ruwe versie ligt nu in de winkels. Het doet vooral denken aan een veelbelovend, maar nog niet geredigeerd manuscript. *Sprakeloos* had vier keer zo indrukwekkend en de helft zo dik kunnen zijn. Nu blijft de kracht beperkt tot een handvol geslaagde scènes, die een stuk sterker waren geweest als Lanoye de lezer niet eerst had verdoofd met allerlei onzin. (...) Als metaschrijver is Lanoye veel minder goed dan als verhalenverteller. *Sprakeloos* is (...) vooral een gemiste kans: een prachtig boek verstopt in een hoop geouwehoer.'

Zeer lovend was de recensie van Frank van Dijk (*HP/De Tijd*, 9 oktober 2009): '*Sprakeloos* is een boek dat 360 bladzijden lang zingt en zindert en broemt en gromt en rinkelt en kinkelt en tiert en schmiert en pijn doet. Het laat je schaterlachen, het maakt je kwaad, het vervult je van plaatsvervangende schaamte, het vertedert, het verontrust. Het is een monument van taal voor de gestorven moeder. (...) *Sprakeloos* is niets anders dan een bezweringsritueel in tekst, het soms door merg en been gaande verslag van een poging tot loslating.'

Voor wie meer wil weten

Recensies:

- Berghmans, Eva. 'Afscheid van een diva'. In: *De Standaard*, 2 oktober 2009.
- Dijk, Frank van. 'Een boek dat zingt en zindert'. In: *HP/De Tijd*, 9 oktober 2009.
- Fortuin, Arjen. 'Tegen een lijk is geen taal gewassen'. In: *NRC Handelsblad*, 13 oktober 2009.
- Hellemans, Frank. 'Divo zonder rem'. In: *Knack*, 30 september 2009.
- Kok, Eric. 'Nooit meer zonder woorden'. In: *Haarlems Dagblad*, 30 september 2009.
- Muus, Dries. 'Sprakeloos van Tom Lanoye'. In: *Vrij Nederland*, 10 oktober 2009.
- Peters, Arjan. 'Koningin van de koude schotel'. In: *de Volkskrant*, 27 oktober 2009.
- Storm, Arie. 'Schrijven is verdrijven'. In: *Het Parool*, 30 september 2009.

Interview:

- Sabbe, Fien. 'Tom Lanoye. De zoon van zijn moeder'. In: *De Morgen*, 30 september 2009.

DISCUSSIETIPS

Onderstaande discussietips bieden mogelijke aanknopingspunten voor de bespreking van *Sprakeloos*. Een aantal vragen komt ook aan de orde in de analyse. Dat biedt de mogelijkheid uw eigen mening of de meningen binnen de leeskring te vergelijken met de hier aangeboden interpretatie.

- 1 Over het begingedeelte van de roman – met name de 'proloog' en het deel 'hij' – waren verschillende literaire critici niet erg te spreken: het heeft iets dwangmatig (Dries Muus, *Vrij Nederland*, 10 oktober 2009) het stelt het geduld van de lezer te lang op de proef (Frank Hellemans, *Knack*, 30 september 2009) en het laat de zwakkere kant van Lanoyes stijl zien (Arie Storm, *Het Parool*, 30 september 2009). Wat is uw mening?
- 2 Lanoye stelt in zijn roman twee opvattingen over het schrijven tegenover elkaar: een sobere, heldere, compacte manier van vertellen, zonder opsmuk (zoals we die bijvoorbeeld aantreffen bij Willem Elsschot en A. Alberts) en een uitbundige, barokke, uitvoerige manier van vertellen, vol uitweidingen en taalvirtuositeit. Waarnaar gaat uw voorkeur uit, de 'literaire anorexia nervosa' (p. 274) of de uitvoerige, overdadige vertelwijze van Lanoye?
- 3 Lanoye geeft in zijn roman zelf een aantal genre-aanduidingen (zie het onderdeel 'Thematiek'). Aan welk 'genre-etiketje' geeft u de voorkeur? Waarom?
- 4 Een sterk emotionele passage is die over de coming out van de ik-figuur als homoseksueel (zie p. 323-325 en 333-336). Wat is uw oordeel over de reacties van zowel moeder als zoon?
- 5 *Sprakeloos* is in verschillende opzichten een theatraal (toneelachtig) boek. In hoeverre kunt u deze bewering onderschrijven met enkele voorbeelden op inhoudelijk en stilistisch vlak?
- 6 In de roman wordt regelmatig gewisseld van tijdsvorm (tegenwoordige tijd / verleden tijd), bijvoorbeeld op p. 122/124/127 en 287/289. Welke redenen ziet u hiervoor?
- 7 *Sprakeloos* is onmiskenbaar een Vlaamse roman. Ziet u overeenkomsten met bepaalde werken van de door Lanoye zeer bewonderde Hugo Claus? Zo ja, welke?
- 8 De roman eindigt merkwaardigerwijs met het woord 'Begin'. Waarop heeft dit woord betrekking volgens u?
- 9 Tijdens een interview met Fien Sabbe (*De Morgen*, 30 september 2009) zei Lanoye over zijn roman onder meer: 'Ik wilde geen bundel anekdotes, maar een boek helemaal zoals zij [de moeder] was: all the way, larger than life'. Vindt u dat hij zijn doel heeft bereikt? Waarom wel of niet?

Win een Tom Lanoye Boekenpakket!

Doe mee aan de prijsvraag *Zoek het Boek* elders in dit nummer en u maakt kans op een boekenpakket met 15 titels van Tom Lanoye, waaronder uiteraard *Sprakeloos*.

boekdelen

BINNENKORT IN

Voor het volgende nummer van *Boek-delen* is een interview voorzien met Bernlef. Het auteurskatern in dit eind mei te verschijnen nummer zal gewijd zijn aan Peter Terrin en zijn roman *De bewaker*.